

<https://doi.org/10.62837/2024.11.76>

SƏİDƏ MEHDİYEVƏ
ADU
saida_mehdiyeva@mail.ru

DİL SİSTEMİNDƏ İDİOMLAR VƏ ONLARIN TƏSNİFATI

Açar sözlər: idiomlar, dilin zənginləşməsi, frazeologiya, dil hadisəsi, semantic cəhət, funksional cəhət.

Key words: idioms, language enrichment, phraseology, language phenomenon, semantic aspect, functional aspect.

Ключевые слова: идиомы, обогащение языка, фразеология, языковой феномен, семантический аспект, функциональный аспект.

İdiomlar dilin zənginliyini və ifadə imkanlarını genişləndirən, müəyyən bir mədəniyyətin, dilin və xalqın özəlliklərini əks etdirən ifadələrdir. Hər bir dilin özünəməxsus idiomları vardır və bu idiomlar dilin strukturu, mənası və təbiəti ilə sıx əlaqədardır. Bu məqalədə dil sistemində idiomların yeri və onların müxtəlif cəhətdən təsnifatı barədə ətraflı məlumat veriləcəkdir.

İngilis dili populyar musiqi, reklam, ev kompüterləri və video oyunların əsas dilidir. Dünyadakı elmi, texnoloji və akademik məlumatların əksəriyyəti ingilis dilində ifadə olunur. Beynəlxalq rabitə çox sürətlə gedir. İnsanlar bir-biri ilə ünsiyyət qurmalıdırlar. Onların əcnəbiləri başa düşməsi və onlar tərəfindən başa düşülməsi çox vacibdir. Bu halda ingilis dili bir, lakin çox ciddi problemə çevrilir. Söz çox güclü ünsiyyət vasitəsi olur, lakin danışanlardan biri tərəfindən aydın başa düşülmədikdə, böyük anlaşılmazlığa səbəb ola bilər.

İdiomlar ingilis dilinin bir çox çatışmazlıqlarını əhatə edir və danışq nitqinin üçdə birini təşkil edir. Ona görə də əcnəbi olduğu üçün mənasını düzgün bilmədən deyimləri işlətməkdən çəkinmək lazımdır. Bu, rabitəçilər arasında bəzi anlaşılmazlıqlara səbəb ola bilər.

“Frazeologiya bir növ şəkil qalereyasıdır ki, burada xalqın adət-ənənələri, adət-ənənələri və təəssübkeşlərinin canlı və əyləncəli eskizləri, onun keçmiş tarixindən xatirələr, xalq mahnıları və nağıllarının qırıntıları toplanır. Böyük şairlərdən sitatlar burada filistin müdrikliyinin şübhəli inciləri və kobud jarqon hazırcavabları ilə yanaşı qorunub saxlanılır, çünki frazeologiya lüğətin nəinki ən rəngarəng sahəsidir, həm də yəqin ki, ən demokratik sahəsidir və öz resurslarını daha çox xalq nitqinin ən dərinliklərindən götürür”. [7, 272].

Frazeoloji vahid və ya idiom ümumi mənası ayrı-ayrı sözlərin mənasından fərqli olan ifadə və ya ifadədir. Məsələn, üstünü partlatmaq (hırsislənmək) və səkkiz topun arxasında (bəlada) ingilis dili idiomları var. İdiomlar dildən gəlir və

ümumiyyətlə hərfi tərcümə edilə bilməz (sözdən sözə). Xarici dil tələbələri onları lüğət sözlərini öyrəndikləri kimi öyrənməlidirlər.

İdiom, birləşmiş sözlərin işarələrinin təklif edəcəyindən fərqli olan, mədəni şəkildə başa düşülən mənaya malik ümumi söz və ya ifadədir. Məsələn, ingilis dilində danışan insan “kick the bucket” ifadəsini “ölmək” mənasında başa düşər, həm də əslində vedrə vurmaq deməkdir. Bundan əlavə, hər bir mənanın kontekstdə istifadə edildiyini başa düşəcəklər. İdiom digər nitq fiqurları ilə qarışdırılmamalıdır, məsələn, üstüörtülü müqayisələrdən istifadə edərək təsviri çağıran metafora (məsələn, “polad adam”); aydın müqayisələrdən istifadə edərək təsviri çağıran asimile (məsələn, “sürətli güllədən daha sürətli”); və təsviri həqiqətdən kənarda şişirdən hiperbola (məsələn, “bir mil buraxılmış” kimi). İdiomaları da sağlam düşüncəyə və ya praktik təcrübəyə əsaslanan həqiqəti ifadə edən sadə kəlamlar olan atalar sözləri ilə qarışdırmaq olmaz. İdiomların mənşəyi insanların mentaliteti ilə sıx bağlıdır. Müasir ingilis dili idiomatik istifadə olmadan dəyərli sayıla bilməz, çünki deyimlərin istifadəsi müəyyən bir dilin inkişafının ilk əlamətidir. İdiomatik cümlələr dili zənginləşdirir və idiomlara dair biliklər danışanın dili ana dili səviyyəsində bildiyini göstərir. Tədqiq etdiyimiz hərflər görkəmli yazıçıların öz əsərlərində dillərini daha ifadəli və rəngarəng etmək üçün işlətdikləri çoxlu sayda idiomatik cümlələri üzə çıxarmışdır.

“Frazеologіyanın ayrıca dіlçilik intizamı kimi mövcud olmaq hüququna malik olması fikri ilk dəfə Kunin tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, frazeoloji vahidlərin üslub xüsusiyyətlərinin öyrənilməsini ifadə etmək üçün frazeoloji stilistika terminini də təqdim etmişdir. O, frazeoloji stilistikaya həm ümumi stilistikanın, həm də frazeologiyanın bir hissəsi kimi baxırdı. O, öz əsərlərində frazeoloji vahidlərin stilistik istifadəsi ilə bağlı fikirlərini inkişaf etdirmişdir”. [6, 20]. Postsovet ölkələrində, Böyük Britaniyada və məsələn, ABŞ-da frazeologiya sözü çox fərqli mənə kəsb edir. Beləliklə, müxtəlif tədqiqatlar fərqli terminlər təyin edir. Məhz buna görə də frazeoloji söz qruplarının təyini problemi meydana çıxır. Müasir dillikdə bu söz qrupları ilə bağlı terminologiya ilə bağlı xeyli qarışıqlıq mövcuddur. “Frazеologіyanın özü dіlçiliyin müxtəlif növ çoxluq ifadələrini öyrənən, sözlər kimi müxtəlif obyekt və hadisələri adlandıran bir sahəsi deməkdir”. Belə çoxluq ifadələri dildə hazır vahidlər kimi mövcuddur. “Frazеoloji vahid” termini məhz akad. Vinogradov V.V., “sərbəst söz qruplarını çoxlu ifadələrdən ayırmaq üçün etibarlı meyar yaratmağa cəhd edən” [3, 98]. Əksər rus və ukraynalı alimlər bu termindən istifadə edirlər. İngilis və Amerika dillələri tez-tez “idiom” terminindən istifadə edirlər. Belə olan halda “idiom termini aşağıdakıları ifadə edə bilər: - ifadə üsulu; - verilmiş dilə xas olan struktur forma; - “İdiom” xalqa, ölkəyə, rayona, ayrı-ayrı fərdlərə xas ifadə formasını bildirən “dil” və ya “ləhcə” sözlərinin sinonimi ola bilər.” [3, 98].

“Qərb alimləri tərəfindən geniş istifadə edilən idiom termini nisbətən yaxınlarda rus frazeologiyasına daxil olsa da, daha çox frazeoloji vahidlərin müəyyən bir növünə şamil edilir. Az-çox eyni dil hadisəsini ifadə edən bəzi başqa terminlər də var: çoxluq ifadələri, toplu ifadələr, söz birləşmələri, sabit söz qrupları, birləşmələr və s. Çoxluq ifadəsi termini diferensiasianın əsas meyarının leksik komponentlərin sabitliyi olduğunu nəzərdə tutur. və söz qruplarının qrammatik quruluşu. İdiom termini ümumiyyətlə dil vahidlərinin əsas xüsusiyyətinin idiomatiklik və ya motivasiya olmaması olduğunu ifadə edir. Söz-ekvivalent termini müəyyən söz qruplarının nəinki semantik, həm də funksional cəhətdən ayrılmazlığını, onların nitqdə vahid söz kimi fəaliyyət göstərə bilməsini vurğulayır.” [7, 272-273] Tərif problemi xarici alimlər tərəfindən də araşdırılır: “Frazeologiya haqqında yazmaq çətin məsələdir, çünki bu, çaşqın terminologiya diapazonuna və fərqli yanaşmalara malik bir sahədir. Mən Cowie ilə tam razıyam ki, standartlaşdırılmış terminologiya yoxdur [4, 225]. Üç onillik keçdi və vəziyyət o qədər də yaxşı deyil. İdiom istifadə olunan terminologiya arasında ən çox yayılmış termindir.

İdiomların yeri və funksiyası: İdiomlar dilin söz varlığının xüsusi bir kateqoriyasını təşkil edir və gündəlik nitqdə, ədəbiyyat və digər bədii yazılarda çox geniş istifadə olunur. İdiomlar, dilin təbii inkişafı və kommunikativ funksiyası çərçivəsində meydana gəlmişdir. Bu ifadələr, sözlərin mənə dəyişmələri nəticəsində yaranır və onların konkret mənə çərçivəsindən çıxaraq mücərrəd və figurativ mənalar kəsb etməsinə səbəb olur. Dilin hər bir hissəsində idiomların rolunu anlamaq, onları düzgün istifadə etmək və təhlil etmək, dilin dərinliklərini və inkişaf mərhələlərini daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. İdiomlar dilin ayrılmaz hissəsidir və nitqimizi daha rəngarəng və orijinal edir. Deyimlər kifayət qədər aydın (in general; come out; at first; the root of all evil) və ya olduqca aydın olmayan (on end; pack it in; high and low; hard cash); Bəzi idiomlarda xüsusi adlar var (a Jack of all trades; Uncle Sam); bəzi digər deyimlər müqayisədir (as clear as a bell; as the crow flies). İdiomların təsnifatı:

1. Mənaya görə təsnifat: İngilis idiomları ifadə etdikləri mənə növünə görə təsnif edilə bilər. Bu kateqoriyalar tez-tez üst-üstə düşür, çünki bəzi deyimlər birdən çox kateqoriyaya uyğunlaşa bilər, lakin onlar ümumi məqsədləri və ya tematik diqqəti ilə qrup deyimlərinə kömək edir. *İstiqamət və ya yer idiomları*: Bu deyimlər hərəkət, mövqe və ya oriyentasiya hissini çatdırır. Məsələn: In the long run (in the end, after a long period of time); out of the blue (unexpectedly). *Duyğu və hiss idiomları*: Bu deyimlər hissləri və ya emosiyaları ifadə edir. Nümunələrə nəzər salaq: Break someone's heart (to cause someone emotional pain); on cloud nine (extremely happy). *Fəaliyyət idiomları*: Bu deyimlər insanların məşğul ola biləcəyi hərəkətlərə və ya fəaliyyətlərə diqqət yetirir. Nümunələrə aşağıdakılar daxildir: Burn the midnight oil (to work late into the night); throw in the towel (to give up or surrender). *Zaman bildirən idiomlar*: Bu deyimlərin zamanla birbaşa əlaqəsi var,

istər müddət, vaxt, istərsə də ardıcılıqla. Məsələn: In the nick of time (just in time, at the last possible moment); once in a blue moon (very rarely). *Sağlamlıq və xəstəlik idiomları*: Bu deyimlər fiziki və ya emosional sağlamlıqla bağlıdır. Məsələn: Under the weather (feeling ill or unwell); kick the bucket (to die). Aldatma və hiylə idiomları: Bu deyimlər hiylə, yalan və ya aldatma ətrafında fırlanır. Məsələn: Pull the wool over someone's eyes (to deceive or trick someone); cry wolf (to raise a false alarm).

2. Məqsəd və funksiya əsaslı təsnifat: *Deskriptiv İdiomlar*: Bu idiomlar müəyyən bir hadisəni, vəziyyəti və ya əhvalatı təsvir edir. Məsələn, "suyun dibinə enmək" ifadəsi müəyyən bir vəziyyətin dərinə getməsinə simvollaşdırır. *Dəyərləndirici İdiomlar*: Bu idiomlar bir şeyin yaxşı və ya pis olduğunu ifadə etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, "gözəl xasiyyət" və ya "dəli kimi" kimi ifadələr. *Emosional İdiomlar*: İnsanın emosional vəziyyətini ifadə etmək üçün istifadə olunan idiomlar. Məsələn, "gözləri dolu" və ya "gözləri yaşla dolmaq" kimi ifadələr.

3. Struktur əsasında təsnifat: İdiomlar necə qurulduğuna və ya formalaşmasına görə təsnif edilə bilər. Üç əsas kateqoriya var: *Verbal idiomlar* (Phrasal İdiomlar): Bunlar felin mərkəzi rol oynadığı idiomatik ifadələrdir. Çox vaxt fel digər sözlərlə, məsələn, ön sözlər və ya zərflərlə birləşir. Nümunələr daxildir: Break the ice (to initiate a conversation or ease tension); catch someone's eye (to attract attention). *İsim əsaslı idiomlar*: Bu deyimlər məcazi mənə daşıyan isimlərə diqqət yetirir. İdiomlar çox vaxt vəziyyəti və ya vəziyyəti təsvir edən ifadələrdir. Məsələn: A piece of cake (something that is very easy to do); a wild goose chase (a hopeless or futile pursuit). *Sifət əsaslı idiomlar*: Bu deyimlər məcazi mənalar yaratmaq üçün sifətlərdən istifadə edir. Məsələn: In the dark (not knowing something); green with envy (extremely jealous). *Zərf əsaslı idiomlar*: Bu deyimlər daha az yayılmışdır, lakin zərflər və ya zərflərin iştirak etdiyi birləşmələrə əsaslanır. Məsələn: By heart (from memory); at a loss (uncertain or confused).

4. Sosial və mədəni kontekstə görə təsnifat: *Milli idiomlar*: Hər bir xalqın dilində özünəməxsus şəkildə istifadə olunan idiomlar. *Ümumdünya idiomları*: Müxtəlif dillərdə eyni və ya oxşar mənada istifadə edilən idiomlar. Məsələn, "all ears" (tam diqqətlə dinləmək) ingilis dilində istifadə olunduğu kimi, bir çox dillərdə də oxşar mənada istifadə edilə bilər.

5. Mədəni və ya tarixi mənşələrə əsaslanan təsnifat: İdiomun mənşəyi onun mənasında və istifadəsində mühüm rol oynaya bilər. İngilis idiomları çox vaxt tarixi hadisələrdən, mədəni təcrübələrdən və ya miflərdən yaranır. Bəzi ümumi mənşə mənbələrinə aşağıdakılar daxildir: *Tarixi idiomlar*: Bu deyimlərin kökləri keçmiş hadisələrə və ya təcrübələrə malikdir. Məsələn: Bite the bullet (to endure something painful or unpleasant, historically referring to soldiers biting a bullet during surgery to avoid screaming); cross the Rubicon (to make an irreversible decision, referencing Julius Caesar's crossing of the Rubicon river in 49 BC). *Mədəni idiomlar*: Bu

deyimlər mədəni istinadlardan, ictimai normalardan və ya hətta folklordan yaranır. Məsələn: A penny for your thoughts (a way of asking what someone is thinking, with roots in English folklore); when pigs fly (used to express disbelief, originating from a medieval idea that pigs would fly when something highly unlikely happens). *Atalar sözü*: Bəzi deyimlər qısaldılmış və ya strukturu dəyişdirilmiş atalar sözü və ya deyimlərdən əmələ gəlir. Məsələn: The ball is in your court (It's your turn to take action); actions speak louder than words (what you do is more important than what you say).

6. Formallığa və ya qeyri-formallığa əsaslanan təsnifat: İdiomlar da işlədildiyi kontekstdən asılı olaraq formallığa görə dəyişir. Bəzi idiomlar təsadüfi söhbət üçün daha uyğundur, digərləri isə daha rəsmi və ya peşəkar şəraitdə istifadə olunur. *Rəsmi idiomlar*: Bunlar daha çox akademik, peşəkar və ya rəsmi kontekstlərdə istifadə olunur. Məsələn: In a nutshell (in summary); at your earliest convenience (as soon as possible). *Qeyri-rəsmi idiomlar*: Bu deyimlər gündəlik təsadüfi söhbətlərdə istifadə olunur və çox vaxt danışq dilində olur. Məsələn: Hit the sack (go to bed); cut to the chase (get to the point).

İngilis idiomlarının təsnifatı dilin necə işlədiyini və onun strukturunun, mənasının və tarixinin necə bir-birinə qarışdığını anlamaq üçün maraqlı bir yol ola bilər. İdiomalar ünsiyyətə zənginlik gətirir, nətiqlərə fikir və duyğuları rəngarəng və yaradıcı şəkildə çatdırmaq üçün bir vasitə təklif edir. Struktur, məna, mənşə və ya kontekstdən asılı olmayaraq, idiomlar ingilis dilini mənimsəməyin vacib hissəsidir və onlar səlis və mədəni anlayışa nail olmaq istəyən hər kəs üçün vacibdir.

İdiomlar dilin sintaktik və leksik quruluşları ilə sıx bağlıdır. Dilin strukturunda, xüsusilə sintaksis və morfologiya sahələrində idiomlar xüsusi yeri tutur. İdiomların dilin digər elementləri ilə, məsələn, cümlə quruluşu, intonasiya və ya üslub ilə uyğunluğu çox vacibdir. Dilin dinamikası əsnasında idiomların yaranması və istifadə edilməsi, dilin inkişafını və dəyişən mədəniyyətin dilə təsirini əks etdirir. İdiomlar, dilin təbii inkişafının bir hissəsi olaraq dil sistemində mühüm yer tutur. Onlar həm də bir dilin mədəni və tarixi mənzərəsini təqdim edir. İdiomların düzgün təsnifatı və istifadəsi dilçilər üçün çox vacibdir, çünki bu, dilin zənginliyini daha yaxşı anlamağa və onu daha təsirli şəkildə istifadə etməyə kömək edir. Gələcəkdə idiomların funksiyaları və onların dil sistemindəki rolu ilə bağlı daha ətraflı tədqiqatlar dil elminin inkişafına töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə, M. Dil və mədəniyyət. Bakı, 2018.
2. Məmmədov, V. Azərbaycan dilində frazeologiya.: Elm və Təhsil Bakı, 2013.
3. Babich H.N. Lexicology : A Current Guide. - Moscow, Flinta : Nauka, 2008.
4. Cowie A.P. Phraseology. Theory, Analysis, and Applications. - Oxford: Clarendon Press, 1998.

5. Kunin A.V. English : A Course in Phraseology of Modern English. - Moscow : Vysshaja Shkola, 1996.
6. Naciscione A. Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. - Amsterdam : John Benjamins Publishig Co, 2009.
7. Nikolenko A.G. English Lexicology - Theory and Practice. - Vinnytsya : Nova Knyha, 2007.
8. <https://www.ef.com/wwen/english-resources/english-idioms/>
9. <https://byjus.com/english/idioms-in-english/>

Səidə Mehdiyeva

Dil sistemində idiomlar və onların təsnifatı

Xülasə

Məqalə dil sistemində idiomların yeri və onların təsnifatından bəhs edir. İdiomlar dili daha mənzərəli edir. Onlar hər bir dili daha fərdi, rəngarəng və zəngin edir. İdiomlar xalqın keçmiş tarixini, adət-ənənələrini, xalq mahnı və nağıllarını, mədəniyyətini əks etdirir. İdiomlar yalnız düzgün yerlərdə düzgün şəkildə istifadə olunduqda güclü linqvistik vasitə ola bilər. İdiomları öyrənməyi vaxt aparan prosesə çevirən yeganə şey, bütün ifadənin nə demək olduğunu başa düşmək üçün yalnız ayrı-ayrı sözlərin mənasından asılı ola bilməməsidir. Məqalədə ingilis idiomlarının, atalar sözlərinin və ifadələrin gündəlik ingilis dilinin vacib hissəsi olduğu qeyd edilir. Müəllif idiomları geniş şəkildə araşdırmış, onların təsnifatını vermiş, hər təsnifata uyğun nümunələr göstərmiş, idiomların sözün əsl mənasında məna kəsb etmədiyindən, hər bir deyimin mənası və istifadəsinin tədqiq edilməsinin zəruriliyini vurğulamışdır. İdiomların düzgün təsnifatı və istifadəsi dilçilər üçün çox vacibdir, çünki bu, dilin zənginliyini daha yaxşı anlamağa və onu daha təsirli şəkildə istifadə etməyə kömək edir. Gələcəkdə idiomların funksiyaları və onların dil sistemindəki rolu ilə bağlı daha ətraflı tədqiqatlar dil elminin inkişafına töhfə verəcəkdir.

Saida Mehdiyeva

Idioms in the Language System and Their Classification

Summary

The article deals with the place of idioms in the language system and their classification. Idioms make language more colorful. They make each language more individual, colorful and rich. Idioms reflect the people's past history, traditions, folk songs and tales, and culture. Idioms can be a powerful linguistic tool only when used correctly in the right places. The only thing that makes learning idioms a time-consuming process is that you can't just depend on the meaning of individual words to understand what the whole phrase means. The article states that English idioms, proverbs and expressions are an important part of everyday English. The author extensively researched idioms, gave their classification, showed examples corresponding to each classification, and emphasized the need to study the meaning and use of each idiom, since idioms do not have meaning in the literal sense of the

word. The correct classification and use of idioms is very important for linguists, as it helps to better understand the richness of the language and to use it more effectively. In the future, more detailed research on the functions of idioms and their role in the language system will contribute to the development of linguistics.

Саида Мехтиева

Идиомы в системе языка и их классификация.

Резюме

В статье говорится о месте идиом в системе языка и их классификации. Идиомы делают язык более красочным. Они делают каждый язык более индивидуальным, красочным и насыщенным. Идиомы отражают прошлую историю народа, традиции, народные песни и сказки, культуру. Идиомы могут быть мощным лингвистическим инструментом только при правильном использовании в нужных местах. Единственное, что делает изучение идиом трудоемким процессом, это то, что вы не можете просто полагаться на значение отдельных слов, чтобы понять, что означает вся фраза. В статье говорится, что английские идиомы, пословицы и выражения являются важной частью повседневного английского языка. Автор подробно исследовал фразеологизмы, дал их классификацию, показал примеры, соответствующие каждой классификации, и подчеркнул необходимость изучения значения и употребления каждого фразеологизма, поскольку идиомы не имеют значения в прямом смысле слова. Правильная классификация и использование идиом очень важна для лингвистов, так как помогает лучше понять богатство языка и более эффективно его использовать. В будущем более детальное исследование функций идиом и их роли в языковой системе будет способствовать развитию языкознания.

Rəyçi: Fil.f.d. Firəngiz Mahmudova